

Pooljuhtmaterjalide optiline spektroskoopia

Prof. Jüri Krustok

Kontakt: krustok@staff.ttu.ee
WWW: staff.ttu.ee/~krustok

1

Pooljuhtmaterjalide optiline spektroskoopia

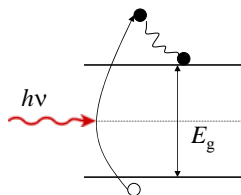
- Optiline neeldumine
- Fotoluminestsents
- Päikesepatareide spektraalkarakteristikud.
- Raman spektroskoopia

2

Generatsioon ja rekombinatsioon

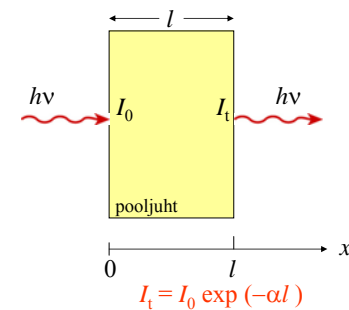
- Vabu lisalaengukandjaid võib pooljuhti sisestada mitmeti.
- Kõige laiemalt levinud on nn. **fotogeneratsioon**.

Kui footoni energia ($h\nu$) on suurem, kui pooljuhi keelutsooni laius, siis neeldunud valgus on võimeline tekitama elektron-augu paare.

3

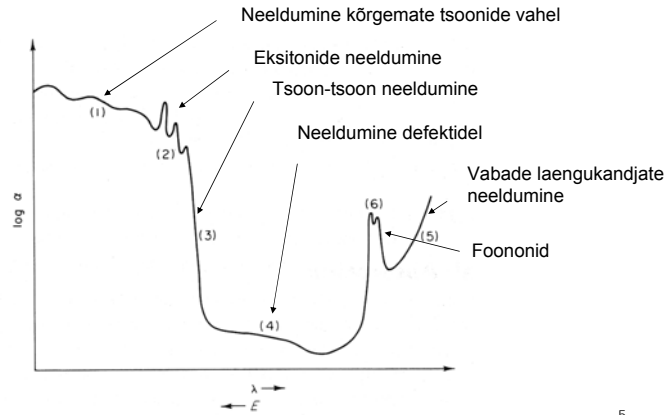
Valguse neeldumine pooljuhis

kus I_0 on valguse intensiivsus kohas $x = 0$ ja I_t on intensiivsus kohas $x = l$, α - neeldumiskoeffitsient (sõltub lainepikkusest).

4

Valguse neeldumine pooljuhis

5

Mõningate pooljuhtide neeldumiskoeffitsiendi sõltuvus lainepikkusest.

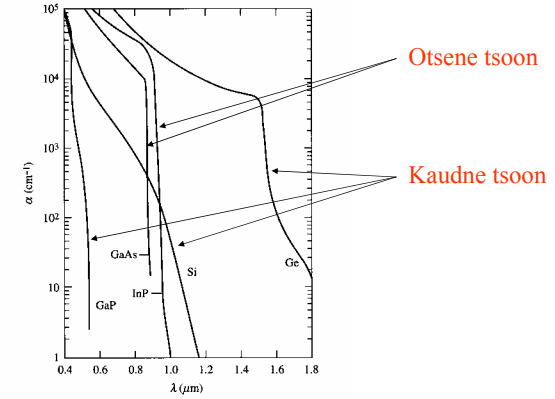

Figure 3.20

6

Neeldumine otsese tsooni korral

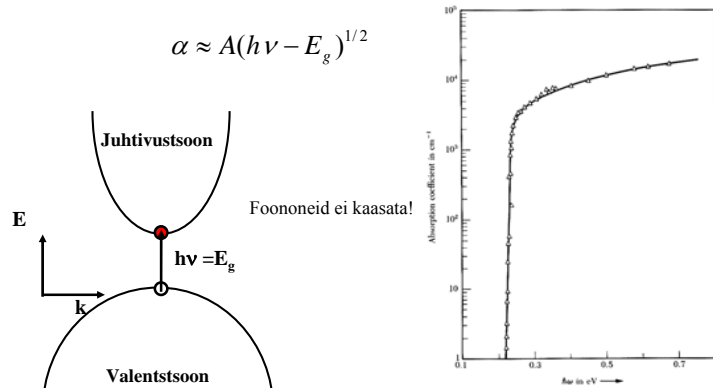
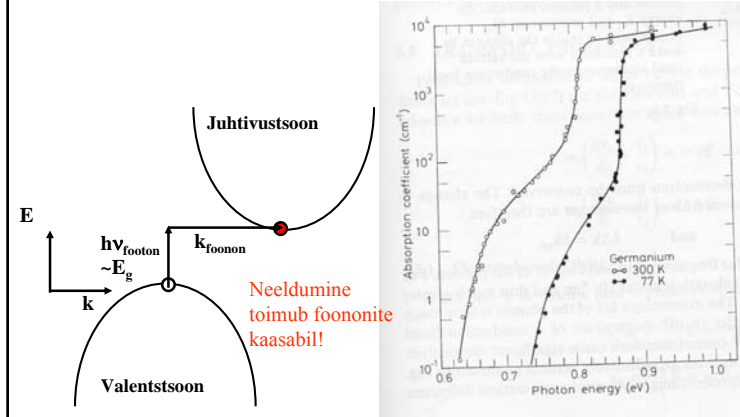

Figure 6 Optical absorption in pure indium antimonide, InSb. The transition is direct because both conduction and valence band edges are at the center of the Brillouin zone, $k = 0$. Notice the sharp threshold. (After G. W. Gobeli and H. Y. Fan.)

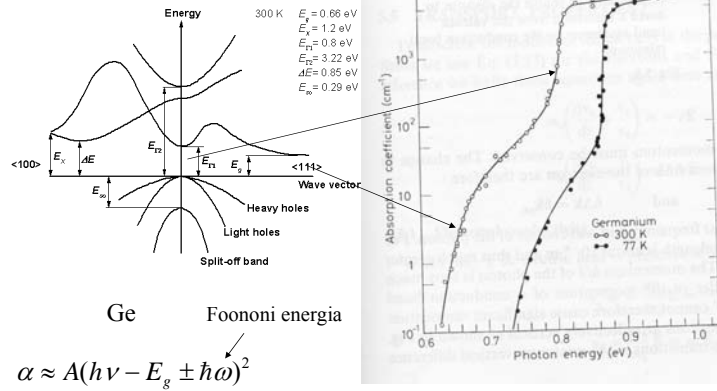
7

Neeldumine kaudse tsooni korral

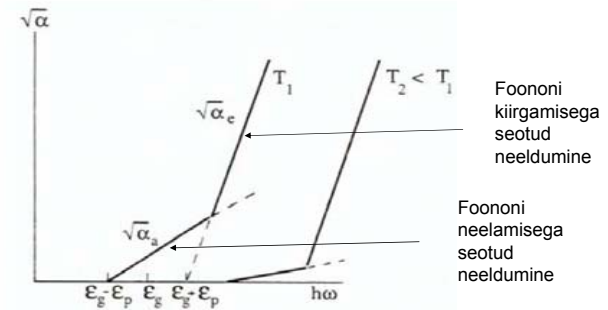
8

Neeldumine kaudse tsooni korral

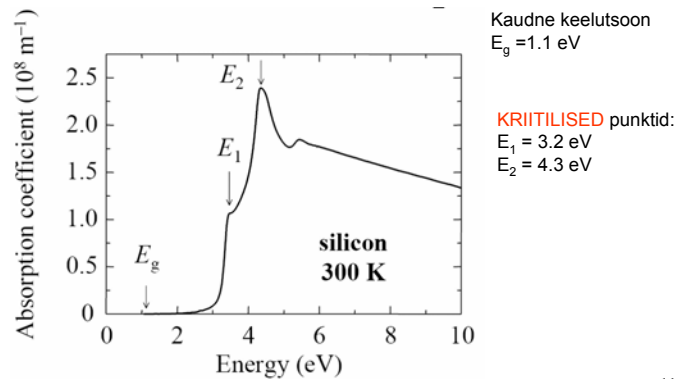
9

Neeldumine kaudse tsooni korral

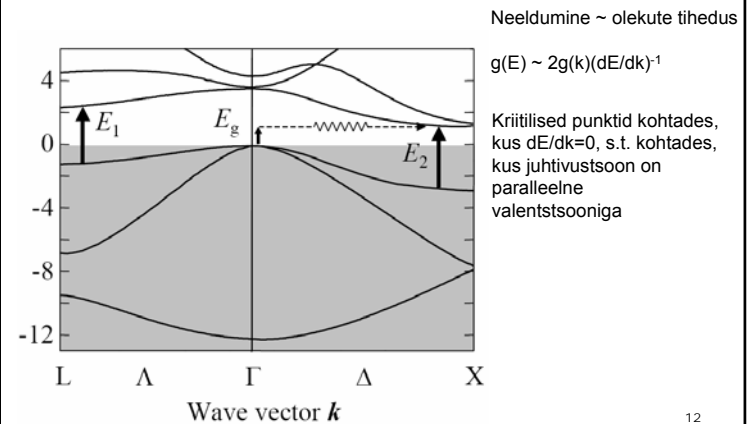
10

Neeldumine ränis

11

Neeldumine ränis

12

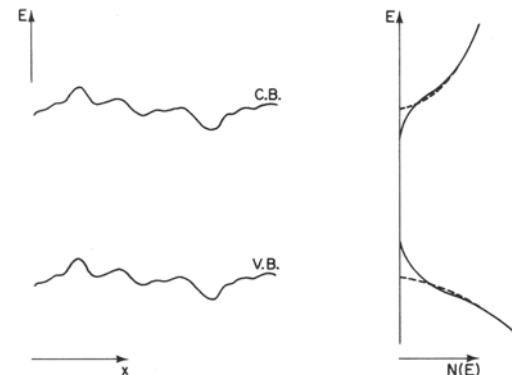
Neeldumine üldiselt

$$\alpha = \frac{A}{h\nu} (h\nu - E_g)^m \quad \alpha = \sum_i \alpha_i = \sum_i \frac{A_i}{h\nu} (h\nu - E_{g_i})^{m_i}$$

$m = 1/2$	otsene lubatud üleminek
$m = 2$	kaudne lubatud üleminek
$m = 3/2$	otsene keelatud üleminek
$m = 3$	kaudne keelatud üleminek

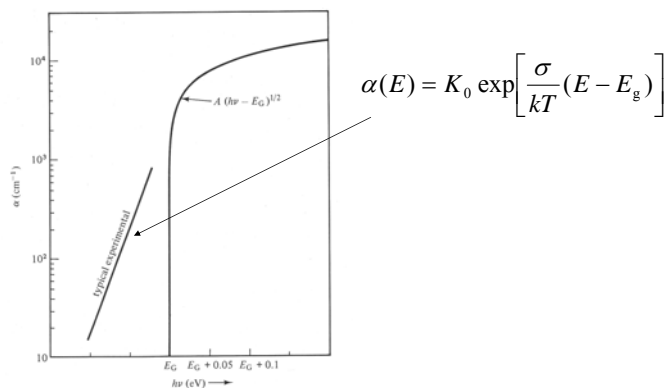
13

Urbach'i saba

14

Urbach'i saba

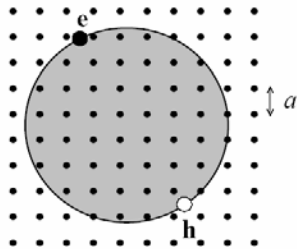
15

Moss-Burstein'i nihe

- Tugevalt kõdunud materjalis hakkab neeldumisest leitud E_G sõltuma laengukandjate kontsentratsioonist
- Siis $E_G = E_{G0} + E_F$
- E_F tase asub sügaval juhtivustsoonis

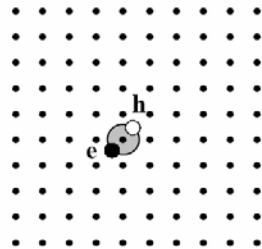
16

Eksitonid

Free (Wannier)

raadius $\gg a$
väike seoseenergia
liigub vabalt kristallis

Tightly-bound (Frenkel)

raadius $\sim a$
suur seoseenergia
lokaliseerunud

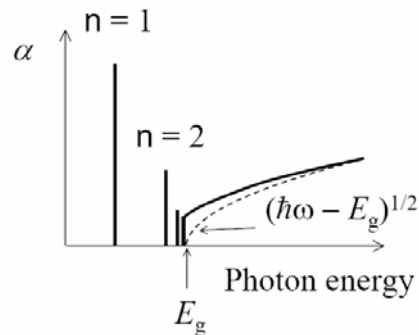
17

Eksitonid

- Eksiton- elektron juhtivustsoonis ja auk valentstsoonis on füüsiliselt ruumis teineteisele lähedal ning omavad justkui ühist massitsentrit
- Eksiton ei lisa midagi juhtivusele, ta on **neutraalne**
- Vabad eksitonid- FE
- Doonoritega seotud eksitonid- D^0X
- Aktseptoritega seotud eksitonid- A^0X

18

Eksitonide neeldumine

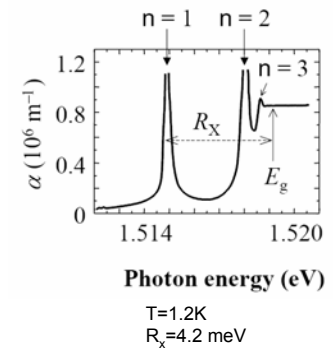
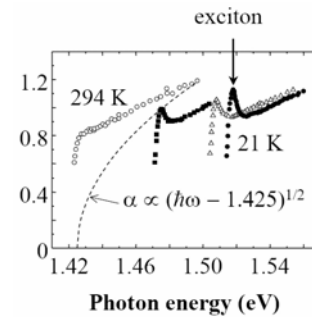
Vesinikumudel:

$$E_n = E_g - R_x/n^2$$

$T < (R_x/k)$ - s.t. väga madalad temperatuurid

19

Eksitonneeldumine (GaAs)

$T=1.2K$
 $R_x=4.2 \text{ meV}$

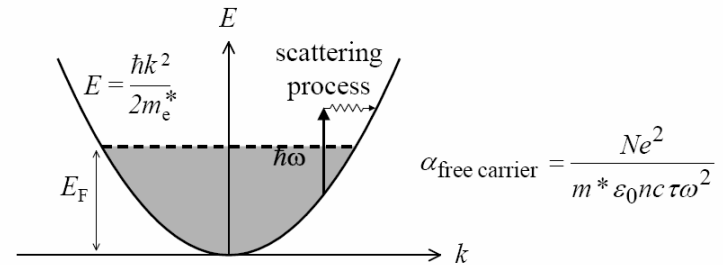
20

Neeldumise muud mehhanismid

- Lisandneeldumine
- Tsoonidevaheline neeldumine
- Neeldumine läbi omadefektide
- Neeldumine vabadel laengukandjatel
- Neeldumine võre võnkumistel

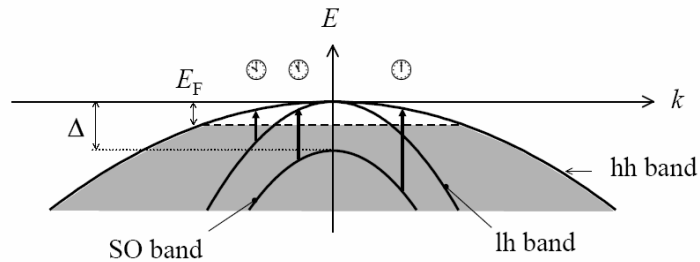
21

Neeldumine vabadel laengukandjatel

22

Tsoonidevaheline neeldumine

Infrapunane tsoonidevaheline neeldumine p-tüüpi pooljuhis

23

Fotogeneratsioon

Fotogeneratsioonis genereeritakse võrdselt auke ja elektrone, kusjuures iga foton genereerib ühe elektron-augu paari. Siis võib kirjutada:

$$\left. \frac{\partial n}{\partial t} \right|_{\text{valgusega}} = \left. \frac{\partial p}{\partial t} \right|_{\text{valgusega}} = G_L(x, \lambda) = G_{L0} e^{-\alpha x}$$

kus G_{L0} fotogeneratsiooni kiirus [e-h paare / (cm³ s)] kohas $x = 0$

24

Fotogeneratsioon

- n_0, p_0 – olgu need kontsentratsioonid termilise tasakaalu korral
- n, p – reaalsed häiritud kontsentratsioonid, sõltuvad ajast t

- $\Delta n = n - n_0$
- $\Delta p = p - p_0$

Δn ja Δp on kontsentratsioonide muutused võrreldes tasakaaluolekuga, Δn ja Δp võivad olla nii positiivsed kui ka negatiivsed.

- N_t olgu rekombinatsioonitsentrite kontsentratsioon (tsentrid/cm³)

- **Eeldame** et ergastus pole liiga suur, s.t.

□ Põhiliste laengukandjate kontsentratsiooni muutus on tühine, näit. n-tüübi jaoks $\Delta p \ll n_0$; $n \approx n_0$.

25

Fotogeneratsioon

Vaatleme ikka n-tüüpi materjali.

Tähtsust omavad siin mittepõhilised laengukandjad, s.t. AUGUD:

Siis:

$$\frac{\partial p}{\partial t} = \frac{\partial p}{\partial t}/R + \frac{\partial p}{\partial t}/G + G_L(x, \lambda)$$

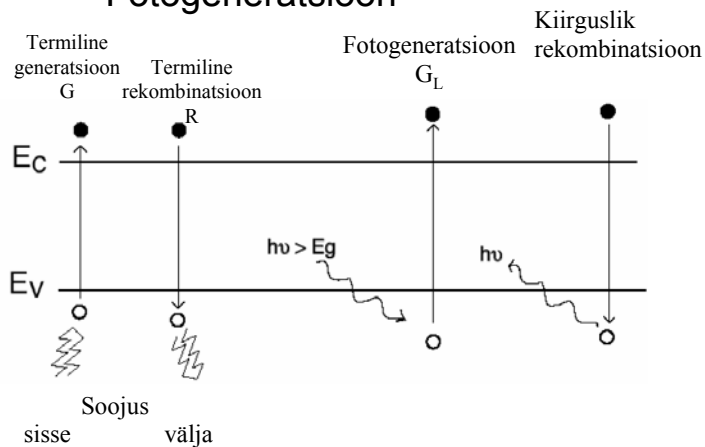
aukude (kadu) (juurdekasv) väline
muutus rekombinatsiooni generatsioonile mõju
tõttu

$\frac{\partial p}{\partial t} \Big|_R$ on võrdeline p ja N_t -ga.

$$\frac{\partial p}{\partial t} \Big|_R = -C_p N_t p \quad C_p - \text{rekombinatsiooni konstant} = v_{th} \sigma_{n(p)}$$

26

Fotogeneratsioon

27

Rekombinatsioonimehhanismid

- Kiirguslik rekombinatsioon e. luminesstsents
- Mittekiirguslik rekombinatsioon

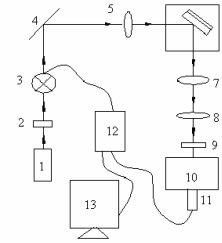
28

Luminesentsentsi mõõtmine

29

Luminesentsentsi mõõtmine

Fotoluminesentsentsi mõõtmis skeem: 1- laser, 2- filter, 3- modulaator, 4- peegel, 5- lääts, 6- krüostaat, 7 ja 8 - läätsed, 9- filter, 10- monokromaator, 11- detektor, 12- *lock-in* võimendi, 13- arvuti.

30

Luminesentsentsi mõõtmine

Detektorid:

Fotoelektronkordistid:

FEU-79 (nähtav piirkond)

R632- spektri punane piirkond

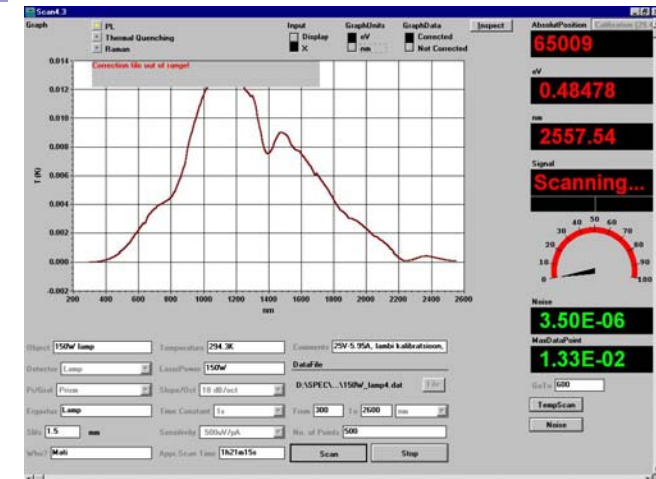
Pooljuhtdetektorid:

Si- nähtav ja lähedane infrapunapiirkond

InGaAs- lähedane infrapunapiirkond

PbS- kaugem infrapunapiirkond

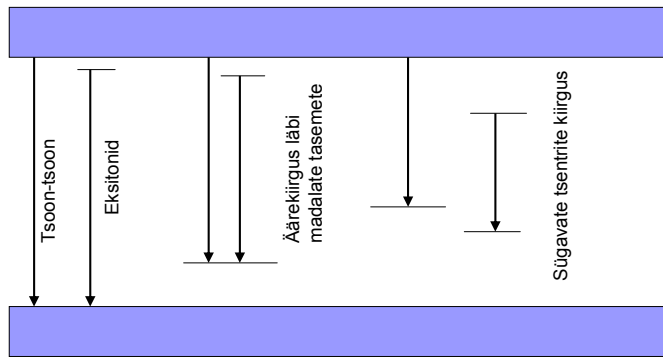
31

32

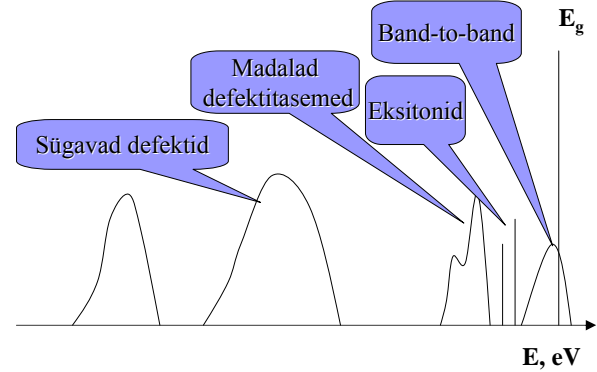

Kiirgusliku rekombinatsiooni kanalid

33

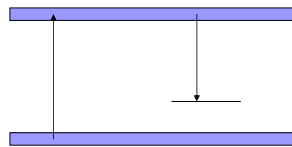
Luminesentsi ribad:

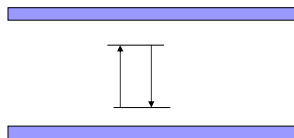
34

Luminesents pooljuhtides

■ Rekombinatsiooniline

■ Tsentrisisene

35

Luminesents pooljuhtides

■ Rekombinatsiooniline

Intensiivsus sõltub tühjade tsentrite kontsentratsioonist N kui ka vabade elektronide kontsentratsioonist n

$$I = -\frac{dN}{dt} = \beta N n$$

$\beta = \sigma \langle v \rangle$ - rekombinatsiooni koefitsient
 elektronide keskmine kiirus
 tsentri efektiivne haarderistlõige

36

Luminescents pooljuhtides

- Rekombinatsioonilise luminesentsi ajaline kustumine

$$I = \frac{I_0}{[1 + (I_0\beta)^{1/2}t]^2}$$

Seega:

$$I \approx \frac{1}{t^2}$$

37

Luminescents pooljuhtides

- Tsentrisene- monomolekulaarne protsess, intensiivsus sõltub vaid tsentrite arvust.

$$I = -\frac{dN}{dt} = \alpha N = \alpha N_0 \exp(-\alpha t)$$

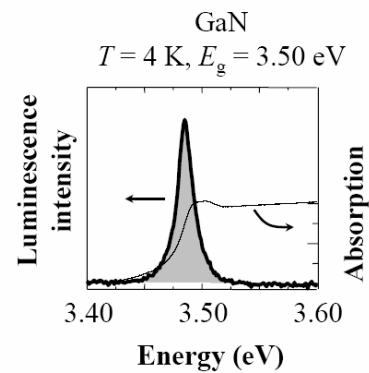
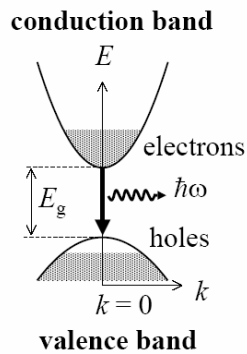
$$I = I_0 \exp(-\alpha t)$$

$$\tau = \frac{1}{\alpha} \quad \text{tsentri ajakonstant}$$

$$I = I_0 \exp\left(-\frac{t}{\tau}\right)$$

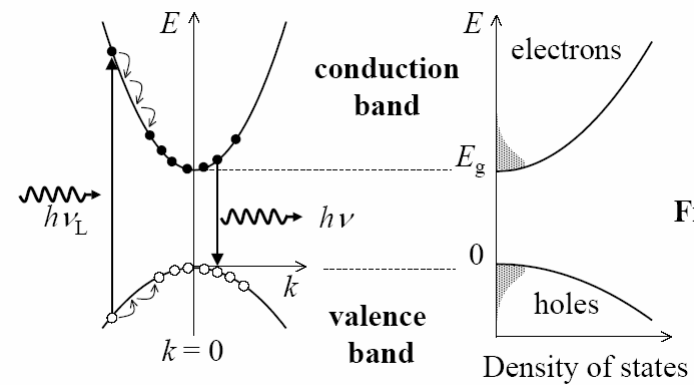
38

Äärekiirgus otsese pooljuhi korral

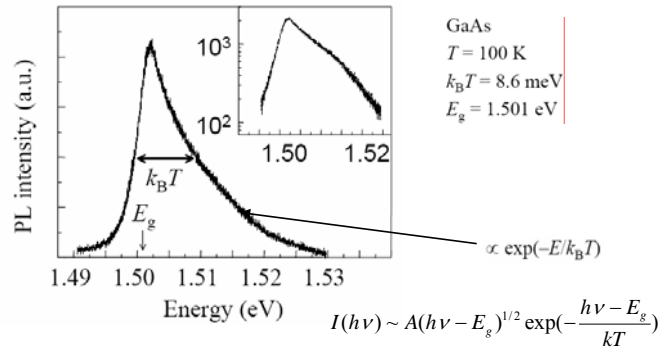
39

Äärekiirgus otsese pooljuhi korral

40

GaAs äärekiirgus

41

Äärekiirguse rakendused

- Valgusdiodid
- Pooljuhtlaserid
- Kvantkaevudel ja supervõredel põhinevad laserid

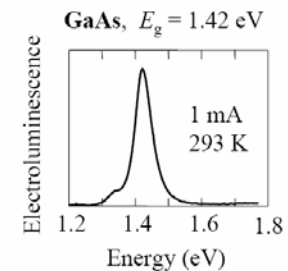
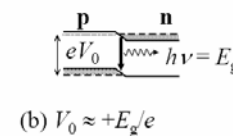
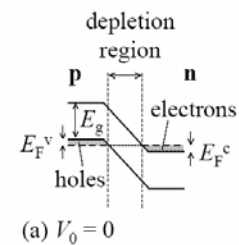
42

Tööstuslikud valgusdiodid

Ühend	Värvus
GaAs _{0.6} P _{0.4}	PUNANE
GaAs _{0.35} P _{0.65} N	ORANZH-PUNANE
GaAs _{0.14} P _{0.86} N	KOLLANE
GaP:N	ROHELINE
GaP:Zn-O	PUNANE
AlGaAs	PUNANE
AlInGaP	ORANDZH
AlInGaP	KOLLANE
AlInGaP	ROHELINE
SiC	SININE
GaN	SININE

43

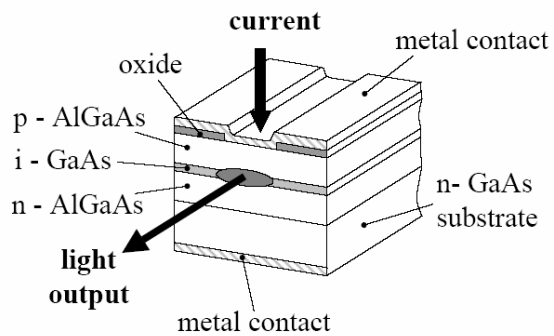
GaAs elektroluminesstsetts

- Emission at E_g
- Operating voltage $\sim E_g / e$
- Spectral width $\sim k_B T$

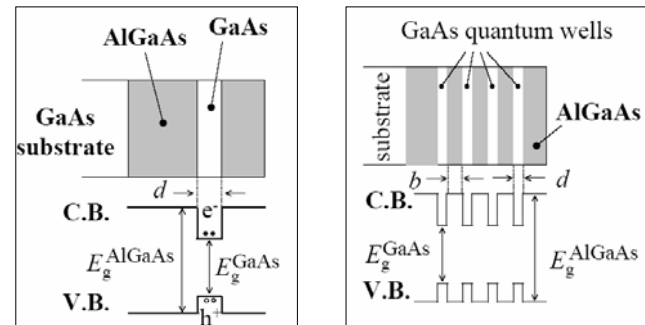
44

GaAs laserdiod

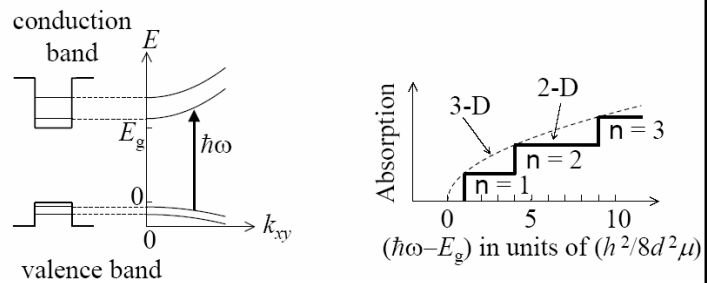
45

Kvantkaev ja supervõre

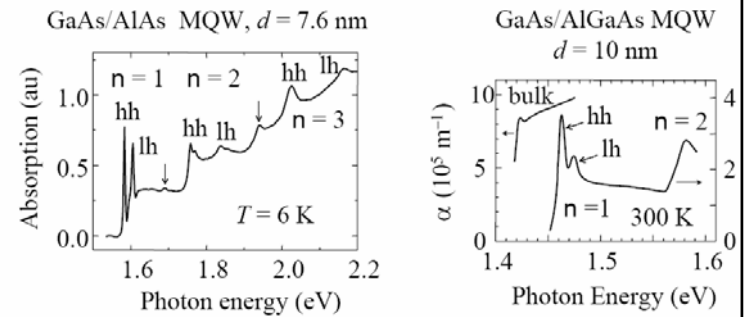
46

Neeldumine kvantkaevus

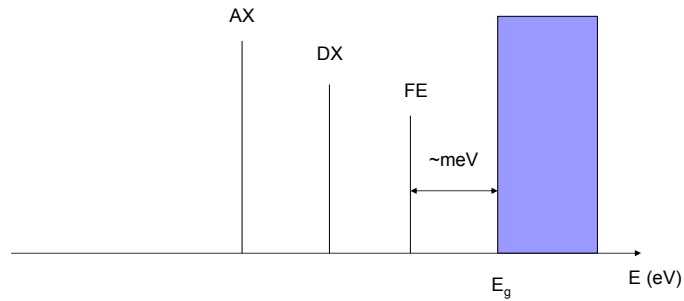
47

Neeldumine kvantkaevus

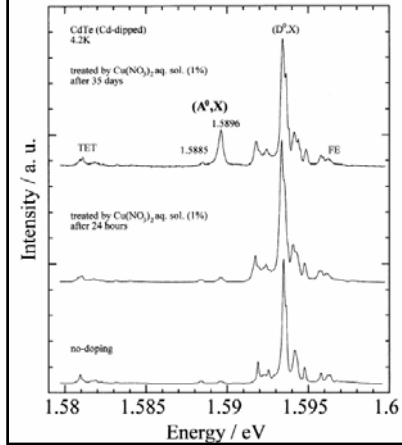
48

Eksitonid

49

Eksitonide luminesents

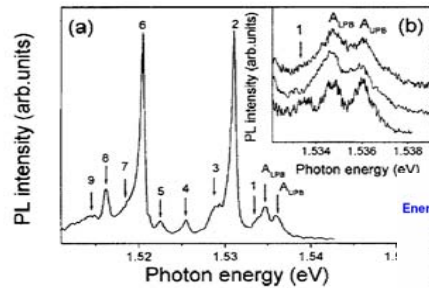

S.H. Song et al. / Journal of Crystal Growth 257 (2003) 231–236

CdTe eksitonkiirgus

50

Eksitonid CuInS_2 –s.

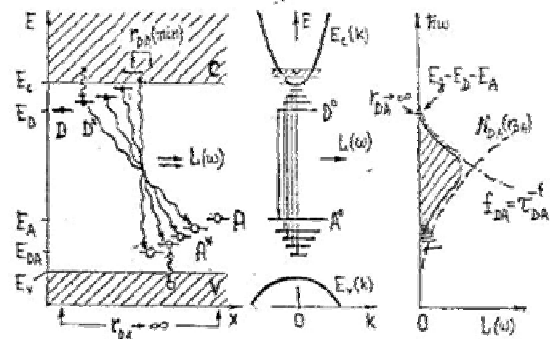
Energy of excitons in CuInS_2 single crystals

M. V. Yakushev
Department of Physics, Strathclyde University, G4 0NG Glasgow, United Kingdom
A. V. Madyi and I. V. Victorov
Institute of Solid State and Semiconductor Physics, P. Brovki 17, 220072 Minsk, Belarus
J. Kruštok and E. Melikyan
Tallinn Technical University, Ehitajate tee 5, Tallinn 19006, Estonia

FIG. 2. (a) High-resolution band-edge emission spectra from CuInS_2 single crystals at 4.2 K. (b) The A excitonic region for three different samples; the spectral resolution is about 0.1 meV.

51

Doonor-aktseptorpaaride luminesents

52

Doonor-aktseptorpaaride luminesstsents

- Elektroni ja augu omavahelise rekombinatsiooni tõenäosus: $W_{DA} = W_0 \exp(-2R/a_0)$
- Iga DA paari kiirguse energia sõltub D ja A vahelisest kaugusest R:

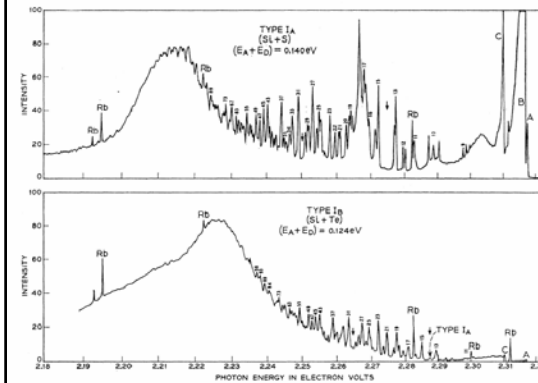
$$h\nu_{DA}(R) = E_g - (E_D + E_A) + \frac{e^2}{\epsilon R}$$

- Madalate tasemete puhul mängib olulist rolli ka paaride jaotumine kauguste järgi:

$$N_{DA}(R) = N_D N_A 4\pi R^4 \exp\left(-\frac{4\pi}{3} N_D R^3\right)$$

53

Doonor-aktseptorpaaride luminesstsents

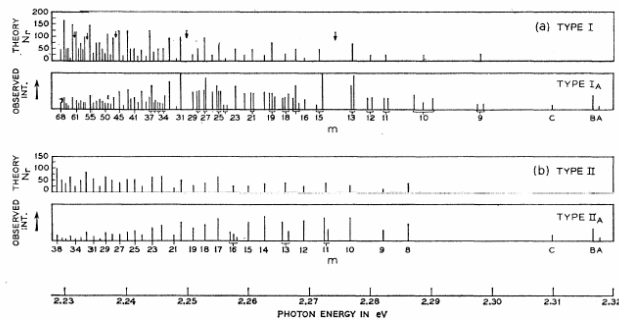

GaP klassikaline töö
Phys. Rev. 133,
1964, p. A269

FIG. 2. The photoluminescent spectra (on arbitrary scales) of type Ia and Ib crystals taken at 1.6°K. The lines marked Rb are rubidium calibration lines. The small numbers indicate the shell numbers of the pair spectra. A, B, and C are bound exciton lines. The arrows indicate some positions for which $V(r)=0$, and mark a gap in the spectra. The type Ia crystals are grown without the addition of impurities; the Ib crystals are produced by adding Tc.

54

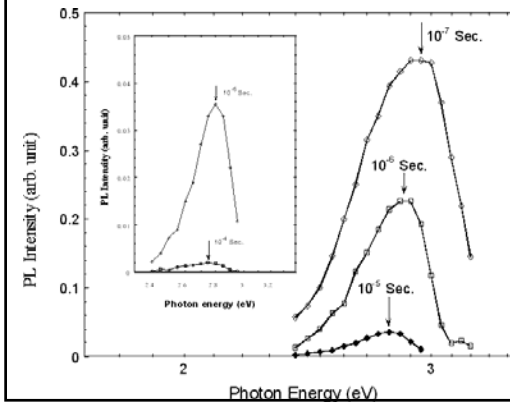
Doonor-aktseptorpaaride luminesstsents

GaP klassikaline töö: Phys. Rev. 133, 1964, p. A269

55

Doonor-aktseptorpaaride luminesstsents

GaN t-shift

MRS Internet J.
Nitride Semicond.
Res. 6, 12(2001).

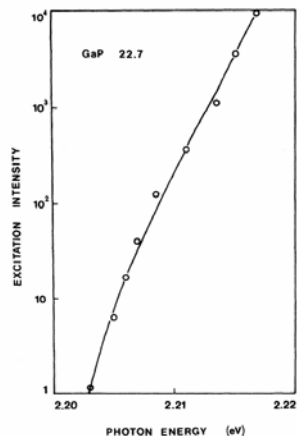
R suureneb
W väheneb

t suureneb
 E_{max} väheneb

s.t. kiiremini
rekombineeruvad
lähedased paarid

56

Doonor-aktseptorpaaride luminesents

GaP j-shift

Phys. Rev. B, 6, 1972, 3072

R suureneb
W väheneb

I_{laser} suureneb
 E_{max} suureneb

s.t. kiiremini lähevad küllastusse suure R-ga paarid

57

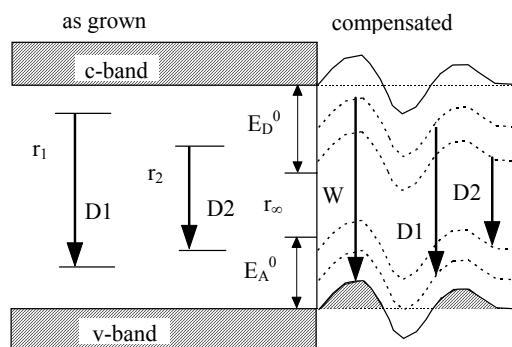
Sügava doonori- sügava aktseptori paarid -> DD-DA paarid.

- DD-DA paarid on defektid, mis avalduvad nii kolmikühendites kui ka binaarsetes ühendites.
- Võimalikud on vaid väga lähedased paarid väga sügavate defektide vahel.
- Lähedaste paaride vahelist energiat on võimalik välja arvutada.

$$\Delta E_{mn} = \frac{e^2}{\epsilon} \left(\frac{1}{r_m} - \frac{1}{r_n} \right)$$

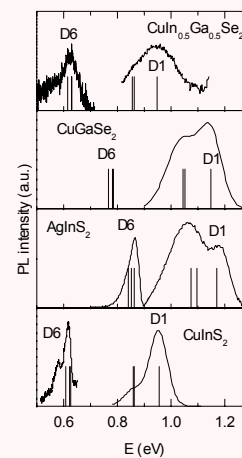
58

DD-DA paarid

59

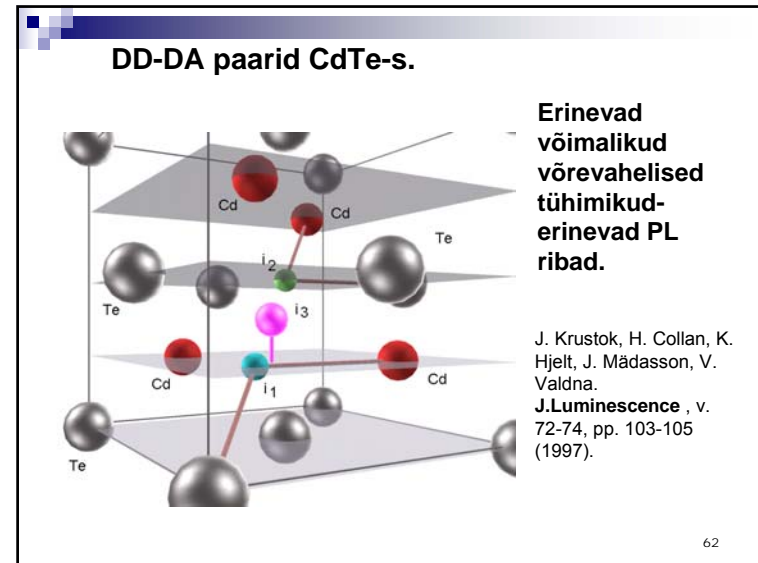
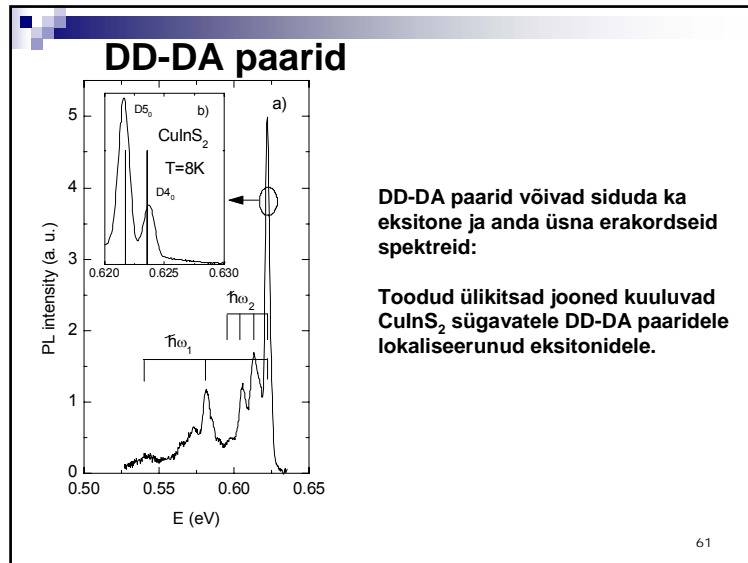
DD-DA paarid

DD-DA paaridele vastav kiirus erinevates kolmikühendites.

Teoreetiliselt arvatud ribade asukohad on toodud vertikaaljoontega.

60

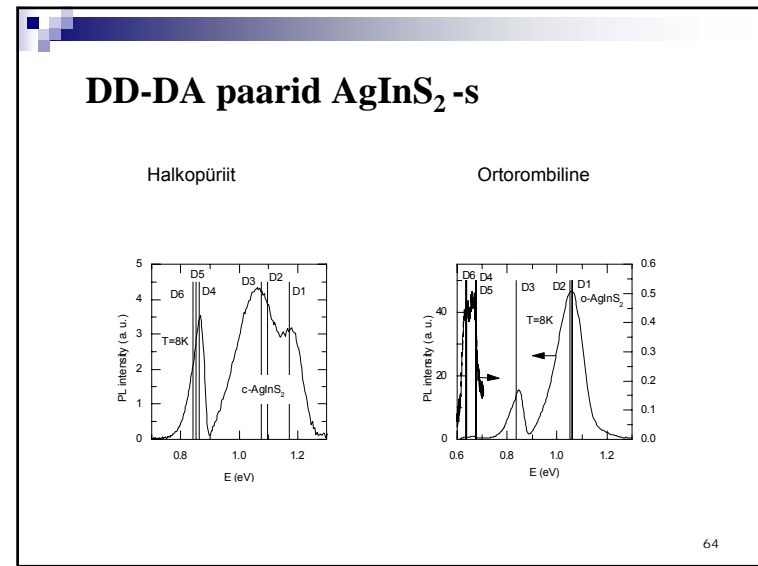
DD-DA paarid erinevate kristallstruktuuride korral

Possible distances between the two interstitial positions (i1 or i2), and the Ag or In sites, respectively, in the chalcopyrite and orthorhombic lattice of AgInS₂. Starting from the shortest one, the distances are labelled D1, D2, ... etc.

No	Chalcopyrite		Orthorhombic	
	Lattice sites	Distance, Å	Lattice sites	Distance, Å
D1	Ag-i2, In-i2	2.49	In-i2, Ag-i1	2.48
D2	Ag-i1, In-i1	2.8	Ag-i1, In-i2	2.51
D3	Ag-i1, In-i1	2.91	In-i1, Ag-i2	3.45
D4	Ag-i2, In-i2	4.68	In-i1, Ag-i2	4.8
D5	Ag-i2, In-i2	4.81	In-i1, Ag-i2	4.81
D6	Ag-i1, In-i1	4.98	In-i1, Ag-i2	5.3
D7	In-i2	6.23	In-i1, Ag-i2	6.26

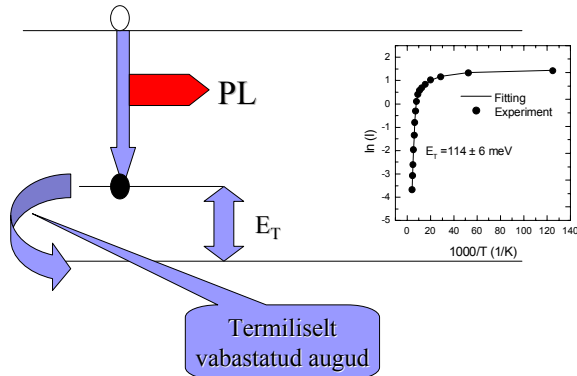
AgInS₂ halkopüriit ja ortorombiline struktuur

63

Fotoluminestsentsi termiline kustumine

65

Fotoluminestsentsi termiline kustumine

- Olemasolevad teoreetilised käsittlused andsid vastuolulisi tulemusi madalatemperatuurises osas.
- Intensiivsuse temperatuursõltuvuse kirjeldamiseks kasutati tihti kahte aktivatsioonienegiat:

$$I(T) = \frac{I_0}{1 + \alpha_1 \exp(-E_{T1}/kT) + \alpha_2 \exp(-E_{T2}/kT)}$$

- J. Krustok, H. Collan, and K. Hjelt. J. Appl. Phys. v. 81, N 3, pp. 1442-1445 (1997).

$$I(T) = \frac{I_0}{1 + \varphi_1 T^{3/2} + \varphi_2 T^{3/2} \exp(-E_T/kT)}$$

66

Konfiguratsioon koordinaatide meetod

Kaheaatomilise molekuli mudel- harmooniline ostsillaator

$F = -kx$

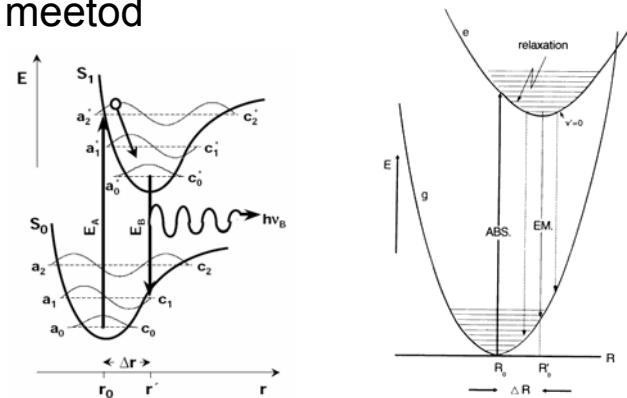
The diagram shows two blue spheres representing atoms connected by a horizontal line representing a spring. The displacement from equilibrium is labeled x .

$$dE = -Fdx \Rightarrow E = \int_0^x kx dx = \frac{kx^2}{2}$$

Parabool!!

67

Konfiguratsioon koordinaatide meetod

Kaheaatomiline süsteem- r reaalne kaugus

Kristall- R nn. konfiguratsiooni koordinaat

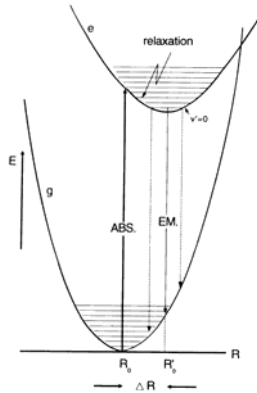
68

Konfiguratsioon koordinaatide meetod

Frank- Condoni printsiip:

Elektronüleminekud toimuvad nii kiiresti, et aatomite omavaheline asukoht ei jõua veel muutuda:

VERTIKAALSED ÜLEMINEKUD KK ruumis

69

Konfiguratsioon koordinaatide meetod

1. Kiirgusriba poollaiuse sõltuvus temperatuurist.

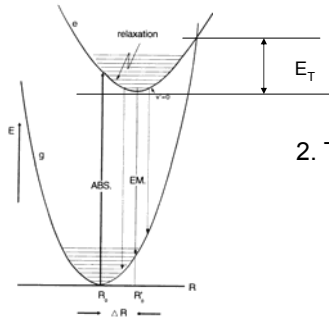
$$W = W_0 \sqrt{\coth\left(\frac{\hbar\omega}{2kT}\right)}$$

$$W_0 = \sqrt{8 \ln 2} \sqrt{S \hbar \omega}$$

CdTe

70

Konfiguratsioon koordinaatide meetod

2. Tsentrisisene kustutamine

$$I = \frac{I_0}{1 + \alpha \exp(-E_T / kT)}$$

Mott'i valem

$$E_{abs} - E_{emiss} = 2S\hbar\omega$$

S- Huang-Rhys faktor e. keskmine foononite arv üleminekul

71

Luminesentsiriba kuju

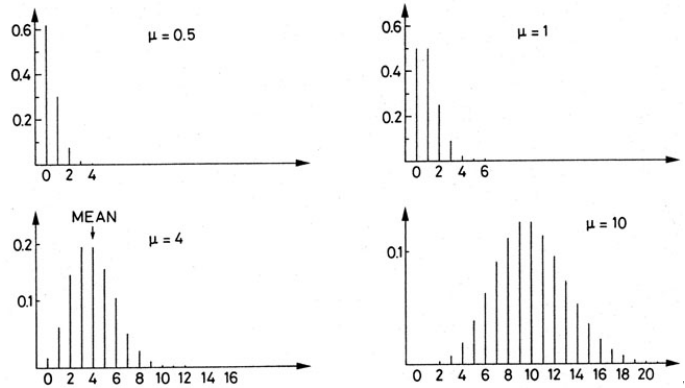
- Teooria – Pekar, Huang, Rhys, jt.
- Üldine PL riba kuju on üsna keeruline
- Lihtsustused:
  - T=0
  - vastasmõju ühe konkreetse foononiga nii ergastatud kui ka põhiolekus

Siis on võimalik välja arvutada rekombinatsiooni tõenäosust ergastatud oleku igalt tasemelt põhioleku igale tasemele- need tõenäosused alluvad Poissoni jaotusele

72

Poissoni jaotus

$$P(r) = \frac{\mu^r \exp(-\mu)}{r!}$$

Luminesentsentsiriba kuju

- Siis kiirgusriba kuju avaldub:

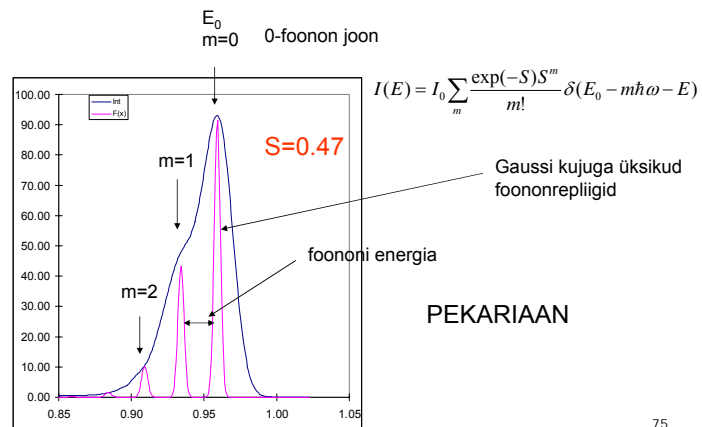
$$I(E) = I_0 \sum_m \frac{\exp(-S) S^m}{m!} \delta(E_0 - m\hbar\omega - E)$$

üksiku ribakese kuju sõltub vastasmõjust väiksema energiaga (akustiliste) foononitega

Olukord läheb keerulisemaks, kui ergastatud ja põhioleku nn. jõukonstandid on erinevad!! Aga see on juba omaette teema

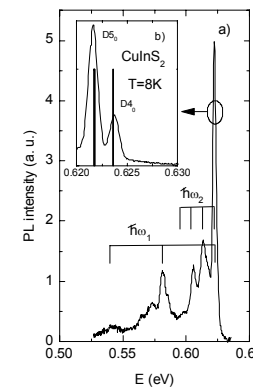
74

Luminesentsentsiriba kuju

75

Luminesentsentsiriba kuju

PL riba kuju CuInS₂ -s

Näha on vastasmõju kahe erineva foononiga

76

Luminesentsiriba kuju

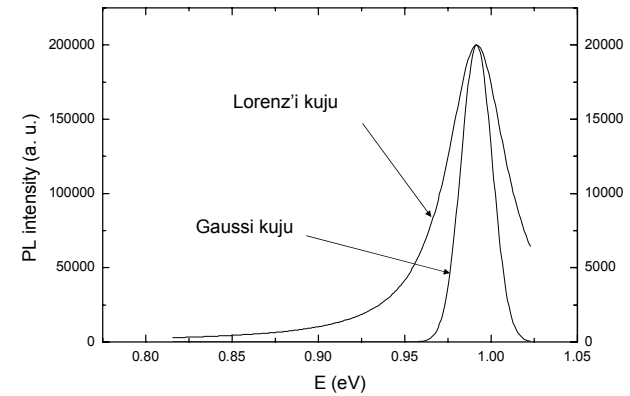
Gaussi kuju:
$$I(E) = I_0 \exp\left[-\frac{4 \ln 2 (E - E_{\max})^2}{W^2}\right]$$

Kui Pekariaanis $S \rightarrow \infty$, siis muutub Pekariaan samuti Gaussiaaniks:

$$I(E) = I_0 \exp\left[-\frac{4 \ln 2 (E - E_0 - S\hbar\omega)^2}{8 \ln 2 S (\hbar\omega)^2}\right]$$

77

Luminesentsiriba kuju

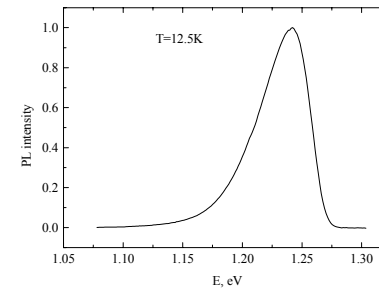
78

Tugevalt "legeeritud" materjalide luminesents

- Suurem osa uuritavatest kolmikühenditest on nn. tugevalt legeeritud
- Tugev legeerimine: defektide vaheline kaugus on väiksem kui laengukandjate Bohri raadius.
- Juhtivus- ja valetstsooni ääri mõjutavad tugevalt potentsiaali fluktuatsioonid.

79

Tugevalt "legeeritud" materjalide luminesents

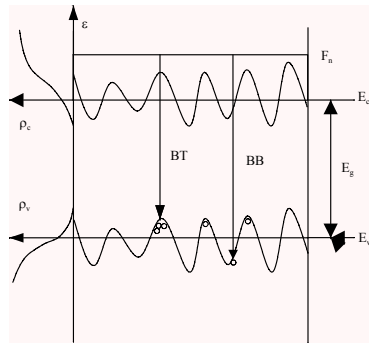

Tüüpiline tugevalt legeeritud CuInGaSe₂ PL spekter

• J. Krustok, H. Collan, M. Yakushev, K. Hjelt. The role of spatial potential fluctuations in the shape of the PL bands of multinary semiconductor compounds. *Physica Scripta*, T79, pp. 179-182 (1999).

80

Teoreetiline mudel PL ribade kirjeldamiseks tugevalt legeeritud kolmikühendites.

Tugevalt "legeeritud" kolmikühendi tsoonipilt ning olekute tiheduse funktsioonid.

Teooria: Shklovskii, Efros
Levaniuk, Osipov

81

Teoreetiline mudel PL ribade kirjeldamiseks tugevalt legeeritud kolmikühendites.

- Olekute tiheduse funktsioon sabas:

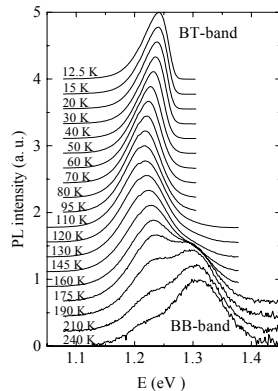
$$\rho_c(E_e) = \rho_0 \exp \left[- \left(\frac{E_{c0} - E_e}{\gamma_0} \right)^k \right]$$

- BT riba kuju avaldub:

$$I_{BT}(h\nu) \propto \iint W_{BT}(E_e, E_h) \rho_c(E_e) f_c(E_e) \rho_v(E_h) q_h(E_h) \delta(E_e - E_h - h\nu) dE_e dE_h$$

82

Tugevalt legeeritud CuInGaSe₂ äärekiirguse spekter

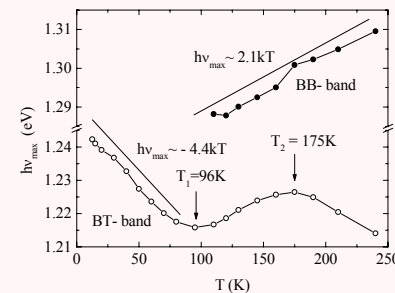

• J. Krustok, H. Collan, M. Yakushev, K. Hjelt. The role of spatial potential fluctuations in the shape of the PL bands of multinary semiconductor compounds. **Physica Scripta**, T79, pp. 179-182 (1999).

BB ja BT kiirgused

83

BB ja BT ribade temperatuursõltuvused

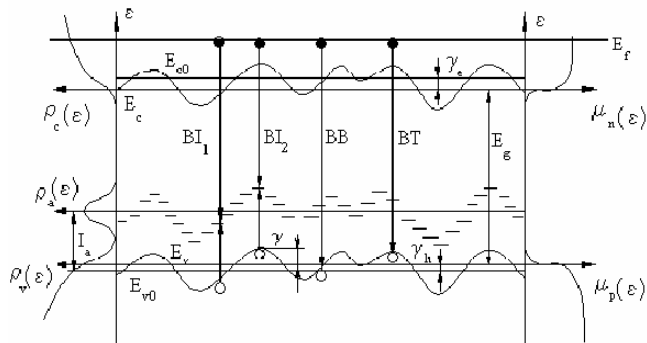

BT ja BB ribade maksimumide temperatuursõltuvused.

• J. Krustok, J. Raudoja, M. Yakushev, R. D. Pilkington, and H. Collan. **phys. stat. sol. (a)** v. 173, No 2, pp. 483-490 (1999).
• J. Krustok, H. Collan, M. Yakushev, K. Hjelt. **Physica Scripta**, T79, pp. 179-182 (1999).

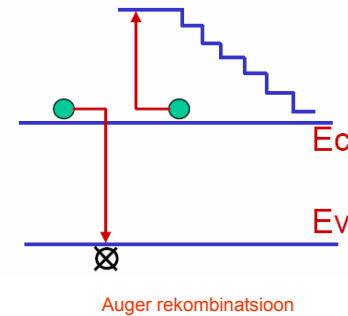
84

Rekombinatsioon tugevalt legeeritud pooljuhtides

85

Mittekiiruslik Auger rekombinatsioon

Osalevad 3 laengukandjat.

Elektron-augu rekombinatsioonist vabanev energia antakse kolmandale elektronile.

See kolmas elektron kiirgab energia mittekiiruslikult foononite kaudu

86

Mittekiiruslik rekombinatsioon läbi defektide

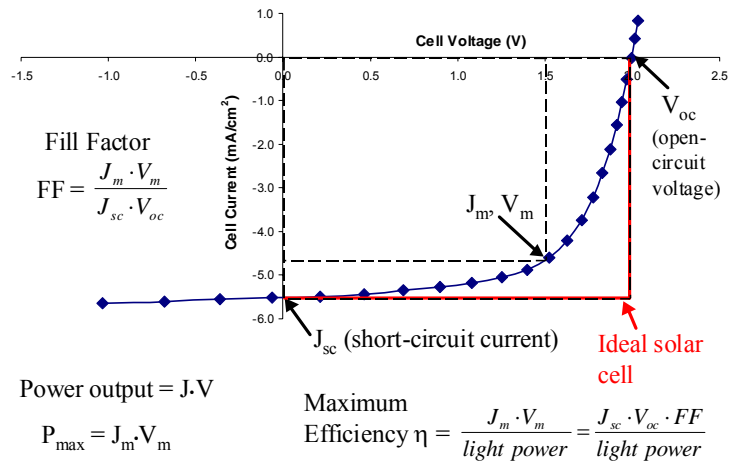
- Paljudes materjalides võib rekombinatsioon minna ka läbi defektitasemete mittekiiruslikult.
- Mittekiirusliku rekombinatsiooni osakaalu näitab kvantväljund.
- Kustutustsentrid -> s-tsentrid

87

Päikesepatareide spektraalkarakteristikud

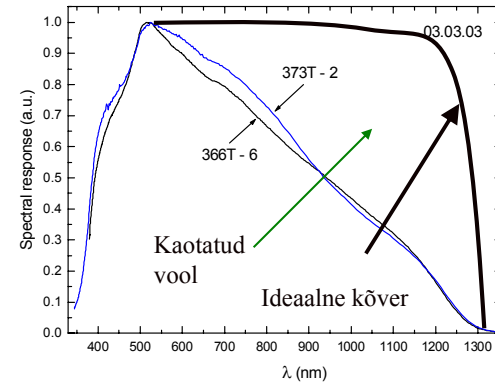
88

Päikesepatarei tüüpiline I-V kõver

Spektraaltundlikkuse mõõtmised.

Mõnede meie päikesepatareide spektraalkõverad.

Spektraaltundlikkuse mõõtmised.

Teoreetiliselt peaks CuInSe₂-CdS-ZnO päikesepatarei kvantefektiivsus avalduma valemiga:

$$Q(\lambda) = (1 - R) \exp(-\alpha_{ZnO} d_{ZnO}) \exp(-\alpha_{CdS} d_{CdS}) \left[1 - \frac{\exp(-\alpha_{CIS} W_{CIS})}{1 + \alpha_{CIS} L_{CIS}} \right]$$

- R- Kaod peegeldusele
- α - neeldumiskoeffitsiendid
- L – mittepõhiliste laengukandajate difusioonitee pikkus
- W- siirdeala paksus
- d- vastava kihi paksus

91

Spektraaltundlikkuse mõõtmised

Pikalainelises e. Infrapunases osas on ligikaudne sõltuvus selline:

$$QE(\lambda) = k [1 - \exp(-L_{eff} \alpha(\lambda))]$$

$$L_{eff} \approx L_{diff} + w_a$$

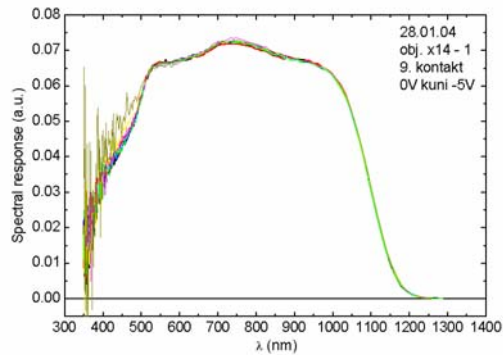
Efektívne kogumistee pikkus

Siirdeala paksus

Kui $L_{diff} \sim w$, siis hakkab spektraalkarakteristik sõltuma vastupingest!!!

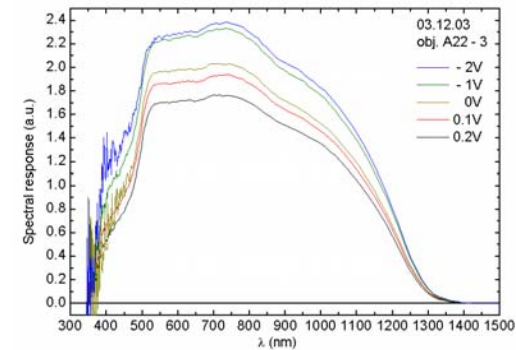
92

Päikesepatarei Stuttgardi ülikoolist

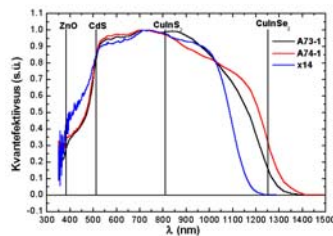
93

TTÜ päikesepatarei erinevatel vastupingetel

94

Kvantefektiivsus

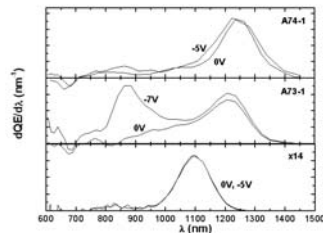

Erinevat tüüpi päikesepatareide kvantefektiivsuste spektrid.

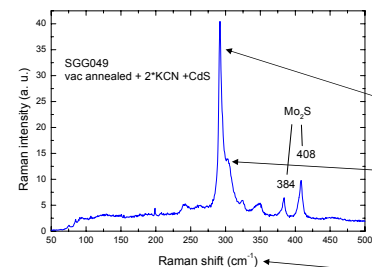
- A73-1 - väävlü järeltöötlust saanud monoterakihiline CuInSe_2 päikesepatarei.
- A74-1 - seleeni järeltöötlust saanud monoterakihiline CuInSe_2 päikesepatarei.
- x14 - õhukesekileline Cu(In,Ga)Se_2 tüüpi päikesepatarei.

Erinevat tüüpi päikesepatareide kvantefektiivsuse spektrite tuleised.

- A74-1 - tuletise maksimumi asukohale vastab CuInSe_2 keelutsooni laius.
- A73-1 - tuletiste maksimumide asukohtadele vastavad ligikaudu CuInSe_2 ja CuInS_2 keelutsooni laiused.
- x14 - tuletise maksimumi asukohale vastab Cu(In,Ga)Se_2 keelutsooni laius.

Raman spektroskoopia

Molübdeeniiga kaetud klaasile sadestatud CuInS_2 kihi Raman spekter

Kalkopüriidse CIS joon

Cu-Au struktuuriga CIS joon

Ühikuks $1/\lambda$, s.t. kaugus laseri joonest.

96

Millest selline nimi?

The Nobel Prize in Physics 1930

"for his work on the scattering of light and for the discovery of the effect named after him"

Sir Chandrasekhara Venkata Raman
India

Calcutta University
Calcutta, India
b. 1888
d. 1970

97

Valguse ja aine koosmõju

- Kui ainele lasta peale valgust, siis valgus võib neelduda, peegelduda või hajuda.

□ HAJUMINE võib olla:

- Elastne (Rayleigh) $\rightarrow \lambda_{\text{hajunud}} = \lambda_{\text{langev}}$
- Mitteelastne (Raman) $\rightarrow \lambda_{\text{hajunud}} \neq \lambda_{\text{langev}}$

□ Valguse lainepikkus muutub Ramani hajumisel!

98

Elastne (Rayleigh) hajumine

$$I = I_0 \frac{8\pi^4 N \alpha^2}{\lambda^4 R^2} (1 + \cos^2 \theta)$$

Elastsel hajumisel sõltub hajumise intensiivsus pealangeva valguse lainepikkusest λ ja ka hajumise nurgast θ

Mida sinisem on valgus, seda paremini hajutab!

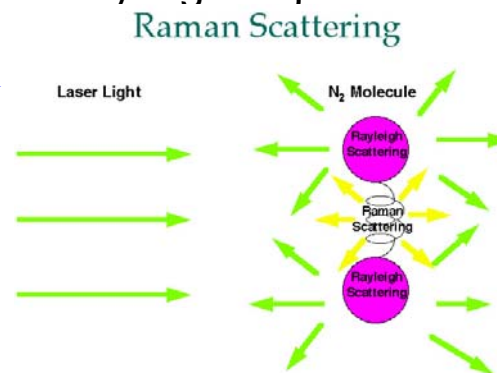
Sinine taevast - päikesekiirguse Rayleigh hajumine õhu molekulidel!

Udu tuled peaks olema punasemad!

99

Raman vs. Rayleigh hajumine

Ramani joonte
intensiivsus on
 10^7 korda
nõrgem kui on
laseri
intensiivsus

100

Ramani efekti füüsika

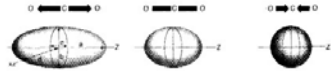
■ Ramani hajumise mehhanismid:

□ Molekulides: Molekuli sidemed võivad

- venida
- väänduda
- deformeeruda teise tasandisse

□ Kristallides

- Kasvavad võre võnkumised → genereeritakse nn. termooptilisi foononeid

CO₂ molekuli venimine

101

Ramani hajumise spekter

Ramani spektris näeme:

1. Rayleigh piiki ($\Delta E=0$)
2. Anti-Stokes jooni, kus energia on suurenenud, s.t. $\Delta E < 0$
3. Stokesi jooni, kus energia on vähenenud, s.t. $\Delta E > 0$

Üldiselt registreeritakse alati Stokesi jooni, kus energia väheneb ja seega lainepikkus on SUUREM kui laseri lainepikkus.

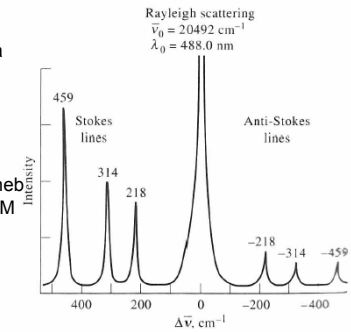
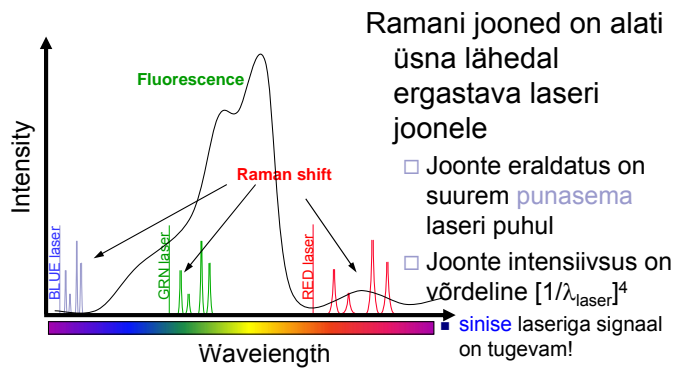

Figure 18-1. Spectrum of CCl₄, using an Ar⁺ laser at 488 nm.

Ramani hajumise spekter

Ramani jooned on alati üsna lähedal ergastava laseri joonele

- Joonte eraldatus on suurem punasema laseri puhul
  - Joonte intensiivsus on võrdeline $[1/\lambda_{\text{laser}}]^4$
- sinise laseriga signaal on tugevam!

Fluorestsents segab spektri saamist!!

103

Raman spektromeeter

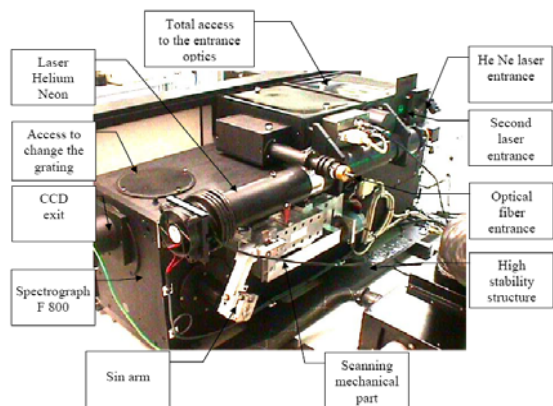

HORIBA Jobin Yvon
LabRam HR

VB korpuse keldris

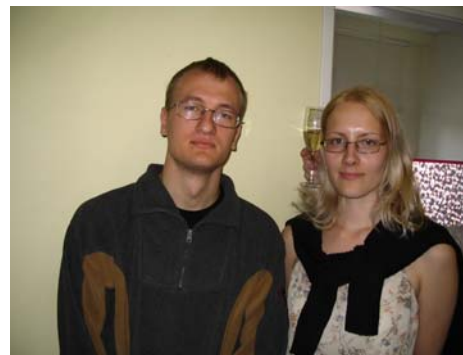
104

Raman spektromeeter (vaade tagant)

105

Kes teid aitavad:

Mati Danilson

Maarja Grossberg

106

Lõpetuseks

- KONTAKT: VB korpuse II korrus VB-224
Pooljuhtmaterjalide tehnoloogia õppetool

staff.ttu.ee/~krustok
krustok@staff.ttu.ee

107